

Pound, E. A Few Don'ts by an Imagist / Ezra Pound // Poetry. Imagist Anthology / ed. by A. Lowell. London : Faber & Faber, 1972. xvii, 453 p.

В статті проаналізована специфіка стилевого оформлення модерністського стиха, представленого «Чотирма квартетами» Т.С. Еліота. Показано, що, ведя діалог з логикою, культурою, мировосприяттям, вкрасами, емоціями та ідеями, автор іноді погоджується, а іноді і полемізує з ними. Однак даний прийом робить ліричне чи епічне висловлювання не тільки складним, «інтелектуалізованим» за рахунок введення цілої мозаїки наукових термінів, міфологем та філософем, але і поліфонічним, відкритим до сприйняття нашого сучасника в умовах розвитку «інформаційного суспільства».

Ключові слова: модернізм, стихоскладання, творчість Т.С. Еліота, стиль мови, образ, символіка, лейтмотив.

УДК 821.111'06 – 312.6.09 П. Акройд

ББК Ш5 (4 Вел.) 6 – 4 П. Акройд 4/5

О.В. Петрусь, к. філол. н.

Архетипний аналіз наративної організації роману Пітера Акройда «Журнал Віктора Франкенштейна»

У статті зроблено спробу проаналізувати систему архетипів як ключовий елемент наративної організації роману сучасного англійського письменника Пітера Акройда «Журнал Віктора Франкенштейна». Встановлено алузії на роман відомої англійської письменниці епохи романтизму Мері Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей». Доведено, що інтерпретуючи біблійні теми та образи в ракурсі світоглядної системи романтизму, автор звертається до наболілих тем сучасності, а саме відповідальності людини за власні дії у прагненні змінити світ.

Ключові слова: архетип, міф, творець, творіння, вогонь Прометея, біографічні факти, інтерпретація.

Archetypal analysis of the narrative organization of the novel «The Casebook of Victor Frankenstein» by Peter Ackroyd. This article is an attempt to analyze the system of archetypes as a key element of the narrative organization of the novel «The Casebook of Victor Frankenstein» by a contemporary English writer Peter Ackroyd. Allusions on the novel «Frankenstein, or the Modern Prometheus» by Mary Shelley, a famous English writer of the Romantic period are investigated. It's stated that by interpreting biblical themes and images in the light of the Romantic world perception, the author raises some of the most urgent problems of the modern world, namely the responsibility of the person for his/her acts following the aspiration to change the world.

Key words: archetype, myth, creator, creation, Prometheus's fire, biographical facts, interpretation.

Постановка наукової проблеми та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями. Література сьогодення дедалі частіше звертається до аналізу досвіду поколінь та культурної спадщини минулого. У сучасній інтерпретації архетипні образи, характери і теми у поєднанні з культурними концептами сьогодення набувають якісно нового звучання і виступають знаковою рисою літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Згідно з ідеями відомого канадського літературознавця і теоретика архетипної моделі аналізу літературних текстів Нортропа Фрая (1912 – 1991) архетипна взаємопов'язаність літературних творів дає змогу встановити оригінальність автора і забезпечує літературі її комунікаційну силу впродовж століть. Архетипами (з грец. праобраз, праформа) в літературній критиці вважаються образи, характери, теми та інші літературні феномени, які є у літературі з часу її виникнення, постійно відновлюючись у процесі її розвитку. Літературна критика запозичила цей термін, пов'язаний насамперед з іменами Дж. Фрезейра і К. Г. Юнга, із культурної антропології та з психології.

Звернення до архетипних образів і тем є важливою рисою романної творчості сучасного англійського письменника Пітера Акройда. Концепт створення та зародження життя знаходить художнє втілення у романі «Будинок Доктора Ді» (1993), взаємовідносини творця і його творіння – в «Чаттертоні» (1987), прояви божественного і демонічного в історії розвитку людства – у «Хоксмурі» (1985), поєднання світла і темряви, взаємопов'язаність віків та вірувань, духовного і тілесного, інтерпретація світобудови і шлях до пізнання добра і

зла – в «Записках Платона» (1999). Культурні і літературні архетипи надають романам П. Акройда культурного багатоголосся і обумовлюють їх інтертекстуальне прочитання.

Роман Пітера Акройда «Журнал Віктора Франкенштейна» (2008) можна було б назвати псевдоавтобіографією літературного героя. Це нове явище у творчості письменника, оскільки до цього він займався літературною інтерпретацією біографій реальних історичних осіб – Чаттертона, Хоксмура, Мільтона, Вайльда, Доктора Ді, Платона, Чарльза і Мері Лемів. В основі твору лежить історія літературного героя з роману Мері Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» початку XIX ст., видатного ученого Віктора Франкенштейна, який за допомогою експериментів з гальваністикою зумів створити живу людину з мертвої матерії. Спроба розгадати таємницю життя не вперше зустрічається в романах П. Акройда. Найбільш ідейно близьким у цьому плані є роман письменника «Будинок Доктора Ді», написаний на 15 років раніше за «Журнал Франкенштейна», проте там головний герой шукає відповіді на основну загадку світу за допомогою алхімії. Експеримент Франкенштейна виступає символічним щодо відношення до нарративного задуму письменника – переписати історію літературного персонажа, вигаданої, а не реальної особи, що теж є художнім експериментом у творчості письменника.

Для літератури кінця XX – початку XXI ст. з її пародійним модусом роман Мері Шеллі виступає популярним авантестом, оскільки центральний образ роману є добре відомим широкому загалу читачів і вже містить у собі елемент знаковості – експеримент Франкенштейна, який мав послужити на благо людству, перетворився на катастрофу для свого творця та його оточення. Дана тема залишається цікавою на протязі століть найперше тому, що стосується важливих питань людського буття – людина у ролі Творця, відносини між Творцем і творінням, продукування собі подібних. Саме ця тема в контексті сучасних експериментів з клонуванням та відтворенням окремих людських органів виступає актуальною культурною міфологемою і дає підґрунтя для звернення до літературного архетипу як одного з важливих елементів нарративної стратегії сучасного англійського письменника Пітера Акройда в романі «Журнал Віктора Франкенштейна». Таким чином, метою даного дослідження є аналіз системи архетипів і подвійних кодів роману Пітера Акройда у нарративній та ідейній площині.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Без пошуку подвійних кодів та архетипного аналізу історія Акройдового Франкенштейна сприймається як лінійна та досить реалістична (окрім описів життя новоствореної істоти), оскільки в масовій свідомості кінця XX – початку XXI ст. діяльність Франкенштейна сприймається окремо від літературного твору та його автора, Мері Шеллі, будучи більш відомим широкому загалу завдяки численним екранізаціям. Ім'я швейцарського ученого, який за мотивами першоджерела створив живу істоту з неживої матерії, щоб потім самому стати жертвою свого творіння, уже майже два століття є знаком геніального ученого-невдахи, вийшовши за межі твору ще за життя Мері Шеллі. В романі П. Акройда цей розрив підкреслено на ідейному і нарративному рівнях. З одного боку, літературний персонаж (Франкенштейн) у творі П. Акройда існує окремо від свого автора Мері Шеллі, ставши центром іншої оповіді і претендуючи на автентичність. З цієї точки зору у романі сучасного англійського письменника знаходимо художнє втілення ідей деконструктивізму Ж. Дерріда, згідно з яким текст підлягає до-писанню, пере-писанню та роз-писанню, оскільки він є вільним від влади означника і стає тканиною, плетивом, а не структурою. «Поступово і регулярно центр набуває різної форми і отримує різні назви. Історія метафізики, як і вся історія Заходу, – це історія метафор і метонімій» [Дерріда 2001: 618]. З іншого боку, Мері Шеллі та її близьке оточення переносяться у ту ж нарративну площину і стають такими ж персонажами роману, як і Франкенштейн, створюючи простір для авторського трактування письменницької біографії – провідної теми багатьох романів П. Акройда. Отож, другу канву твору складає майстерне переплетення реальних та вигаданих фактів з життя англійських романтиків початку XIX ст. – Мері Шеллі, її чоловіка Персі Біші Шеллі, друга сім'ї – Джорджа Байрона, його особистого лікаря, фізика доктора Полідорі,

який в реальному житті також брав участь у змаганні щодо написання найкращого «страшного оповідання», яке стало стимулом до створення роману М. Шеллі.

В образі Біші Шеллі, який утворює у романі ще один архетип, читач відразу ж впізнає відомого поета-романтика. Такий прийом дозволяє письменникові вплести у роман біографічні елементи вищезгаданих реальних осіб. Джон Кітс, ще один поет-романтик, постає у романі П. Акройда як Джек Кітс, студент-медик, який помирає від сухот і стає об'єктом для дослідів Віктора Франкенштейна, матеріалом для створення Істоти. У цьому історія Акройдового Франкенштейна відрізняється від твору його попередниці. В романі М. Шеллі учений створює живу істоту із неживої матерії, а персонаж Акройда повертає до життя тіло свого товариша-медика. Доктор Полідорі з'являється у другій частині роману П. Акройда уже як особистий лікар Віктора Франкенштейна, який підозрює про безумство свого підопічного і допомагає переконатись у ньому читачеві на останніх сторінках роману, заперечуючи факт наявності істоти поряд з ученим [Акройд 2010: 478].

Час дії в романі П. Акройда залишився незмінним, а місце дії перенесено у Лондон, що є одним із улюблених літературних прийомів письменника (схожі просторові трансформації відбуваються в «Записках Платона» та в «Кларкенвельських оповіданнях»). З часу виходу у світ першого роману письменника «Велика Лондонська пожежа» (1982) Лондон стає осередком літературного та культурного життя кожної епохи, зображеної в його творах. Життя кожного літературного героя П. Акройда у більшій чи меншій мірі пов'язане із цим «вічним містом», як письменник називає його. Франкенштейн в романі Акройда стає студентом Оксфорда, де він зав'язує дружні стосунки з іншим персонажем, Біші Шеллі, за яким і слідує до Лондона. Місто приваблює персонажа так само, як і його автора, своєю містикою: «Город напоминал мне своего рода громадный электрический механизм, что гальванизирует людей, богатых и бедных без разбору, гонит свой ток по каждой улочке, переулку и проезжей дороге в такт пульсации жизни. Лондон, словно некий туманный фантом, шествующий по миру, казался неуправляемым, послушным законам, неведомым себе самому» [Акройд 2010: 24].

Одним з невід'ємних елементів архетипного аналізу виступає міф як розповідь про божественне та пов'язані з ним події. Н. Фрай розглядає міф як структурну основу літератури. У романі П. Акройда у відношенні до його прототипу знаходимо три типи архетипних образів, визначених Н. Фраєм у теорії міфів [Фрай 2001: 149 – 150]: екзистенційний, який має справу з божественними і демонічними образами (Творець та Істота), романтичний, який пов'язаний з людським досвідом (сюди можна віднести образ Франкенштейна та його сприйняття у межах твору та поза ним) і реалістичний як спосіб та форма представлення, що виявляються у стилізації за зразком оригіналу та вплетенні біографічних фактів автора у фабулу твору.

Завдяки архетипним образам Творця і його Творіння, божественного і демонічного, світла і темряви твір П. Акройда читається як роман-міф, який показує історію створення Істоти, її прозріння, пізнання світу, моральні муки вибору між добром і злом, звернення до свого Творця і виклик йому та його світові. Дані образи в романі П. Акройда в порівнянні з твором М. Шеллі є більш гіперболізованими і стають ідейним центром наративу. З твору можна зробити висновок, що автор зумисне переказує добре відому історію в деталях, щоб висунути на перший план та акцентувати увагу на одвічних таємницях людства. Франкенштейн у романі П. Акройда через розкриття таємниці життя намагається прийти до розуміння світу: «Вдохнуть жизнь в вещество мертвое или спящее, осенить простую глину огнем жизни – то был бы триумф замечательный и достойный восхищения» [Акройд 2010: 20].

Архетипи Творця і Творіння, які втілюють біблійну тему взаємовідносин Господа і Адама, є центральними для роману П. Акройда, як і для його прототипу, і виступають ідейним осередком роману. Запитання про те, чи має людина право виступити в ролі Творця і «клонувати» собі подібних всупереч законам природи, прирікаючи при цьому своє творіння на страждання, постає перед читачем з перших сторінок роману, задовго до появи Істоти:

«Возможно ли оправдать сотворение разбитой жизни? Это заслуживает сурового наказания. Наказания, которому нет конца» [Акройд 2010: 60]. Опис важкої та довготривалої підготовки до експерименту в романі П. Акройда, прозріння і моральних мук Істоти, яку не приймає людське суспільство, є тематично та ідейно близьким до оригіналу. Творіння Франкенштейна в романі сучасного письменника, як і його прототип, не має імені, що теж є символічним – навіть на сучасному етапі розвитку людства не розкрита таємниця виникнення життя і не відомо, яким може бути результат подібних експериментів. Тому П. Акройд, як і М. Шеллі, обмежується словами «творіння», «істота», «монстр», «демон». До злочинів здійснених Істотою, П. Акройд майстерно вплітає смерть першої дружини Біші, дотримуючись своєї стратегії гри з біографічними та псевдобіографічними фактами. За таким же принципом у романі письменника з'являється модифікована історія написання роману М. Шеллі – вона побачила гіганта не у сні (як говориться в передмові до її роману [Шеллі 1989: 26]), а через вікно, коли монстр-видіння переслідував Франкенштейна. Неприйняття істоти людським суспільством є інтерпретацією біблійного сюжету про вигнання із раю. В атмосфері презирства і приниження Акройдів «Адам» стає на шлях тяжких злочинів, хоча жорстокість його вимушена і не властива його натурі.

У ході розповіді автор підштовхує читача до думки, що усі жертви істоти – це жертви самого Франкенштейна: «Разве мог я изъяснить, куда исчезло дитя, любившее меня? Разве мог я сказать, что тело его — в известковой яме у берега?» [Акройд 2010: 479].

Божевілля Франкенштейна у романі П. Акройда – це кара за те, що він посягнув на роль самого Творця. Алюзії на біблійні канони світобудови знаходимо у роздумах персонажа після акту творення: «На мне лежало проклятье. Я противопоставил себя Божьему мирозданию. Я посягнул на роль самого Творца. Здесь мне не место. Полагаю, тогда-то меня и охватила лихорадка» [Акройд 2010: 220]. Там же знаходимо підтвердження роздвоєння особистості Франкенштейна та причетності його до скоєних злочинів, проте значення цих алюзій стає явним з останніх рядків роману: «Да что с вами такое приключилось, мистер Франкенштейн? « – Не знаю. Не знаю, что со мной. / – Вас же не иначе как избили! / – Разве? / – Вы знаете, кто это был? / – Это был я» [Акройд 2010: 221].

Сюжет про Франкенштейна в обох романах виступає романтичною інтерпретацією міфу про Прометея на основі ще одного літературного архетипу людини-борця, яка кидає виклик вищим силам на благо спасіння людства. Звідси подвійна назва роману М. Шеллі «Франкенштейн, чи сучасний Прометей». Цей же архетип знаходимо у драмі П. Шеллі «Звільнений Прометей» (1820) і в творах Дж. Байрона. Електрика як іскра життя у поєднанні з архетипним образом символізує у романі вогонь Прометея. Акройдів «Прометей» теж ставить собі за мету послужити людству: «Сумей я поставить эфемерное пламя на службу делам практическим и полезным, я полагал бы себя благодетелем рода человеческого» [Акройд 2010: 20].

У 2012 році виповнилося 30 років з часу виходу у світ першого роману письменника – «Велика Лондонська пожежа» (1982), який є наративною проекцією «Крихітки Дорріт» Ч. Діккенса. У першому романі П. Акройда архетипний символ вогню стає знаком очищення та неможливості автентичного відтворення милого. Цей же архетип знаходимо і в новому романі письменника «Падіння Трої» (2006). У «Журналі Віктора Франкенштейна» через електричну іскру актуалізується образ вогню Прометея, який здатний дарувати життя.

Роман М. Шеллі для сучасників був новаторським як суміш готичної, просвітницької і романтичної естетики. «Журнал Віктора Франкенштейна» – це черговий експеримент П. Акройда із переписування англійської літератури. Металітературність твору проявляється в культурологічній тематиці – зверненні до так званих «вічних тем»: першоджерело життя, взаємовідносини Творця і Творіння, відповідальність за своє творіння, внутрішній і зовнішній конфлікти особистості. До іншого прояву металітературності твору можна віднести детальне відтворення автором життя епохи англійського романтизму, духу науки і жаги відкриттів, віру у силу і розум людини, прагнення розгадати таємницю життя і перемогти смерть, дух науки, який панував у великих університетах, готовність працювати

до повного виснаження заради вищої ідеї, життя прогресивної молоді та лондонської черні. Франкенштейн і його друзі у романі Акройда втілюють у життя ідеї романтиків – дух відкриття надає роману піднесеного, урочистого пафосу і прометеївського звучання, приглушуючи готичні ноти, більш характерні для першоджерела. Оглядач Нью-Йорк Таймз Терренс Рафферті називає Акройдового Франкенштейна «постмодерністичним Прометеєм», спробою відтворити те, «що ніколи не вмирає» [Rafferty 2009]. Ідея Акройдового Франкенштейна полягає у розгадці «найглибшої таємниці створення за допомогою відродження до життя мертвої матерії», що є символічним втіленням ідеї автора створення літературного твору – відродження минулого та перепис історії. Літературна діяльність П. Акройда може бути спроектованою на діяльність його героя – повернення до життя видатних постатей минулого за допомогою перетворення їх у літературних персонажів.

Не всі критики схвально відгукуються про роман П. Акройда. Оглядач газети «Guardian» Ендрю Моушн називає роман слабким, оскільки він містить «напіввгадки когось, хто пише ту ж саму книгу надто довго» [Motion 2008]. Під «тією самою книгою» оглядач має на увазі перепис літературних історій, на яких базуються всі романи П. Акройда. Ендрю Моушн зазначає, що П. Акройд не зміг передати жаху, який наповнює роман М. Шеллі, а також його серйозності [Motion 2008]. Він, на думку літературного критика, займається повторенням самого себе і своїх літературних стратегій.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Для роману «Журнал Віктора Франкенштейна» П. Акройда характерна гра з архетипними образами у поєднанні з традиційним для письменника переписом літературної історії, в якій, на відміну від інших творів такого ж плану, центральне місце займає персонаж, а не його автор. Інтерпретуючи біблійні теми в ракурсі світоглядної системи романтизму, автор звертається до наболілих тем сучасності, а саме відповідальності людини за власні діяння у прагненні змінити світ.

Центральна ідея роману Мері Шеллі, яка полягає в тому, що добрі чи злочинні прояви залежать від того, як суспільство поставиться до людини, не є центральною в романі П. Акройда. В останньому на перший план виходить гра з нарративом. Це пастиш епохи романтизму, де оповідачем виступає сам головний герой, який починає розповідь із спогадів дитинства, проведеного у швейцарських Альпах. Поряд з майже повною сюжетною ідентичністю, оповідна система в романі П. Акройда є дещо іншою. У романі М. Шеллі історія Франкенштейна має своєрідне нарративне обрамлення – роман починається і закінчується листами молодого ученого, мореплавця, дослідника півночі Роберта Волтона, який розповідає про зустріч з Франкенштейном та його Істотою своїй сестрі у листах. У романі оповідь ведеться почергово від імені Франкенштейна і його Істоти. У творі П. Акройда розповідь ведеться від імені головного героя і викладена в хронологічному порядку, що пояснює його назву – «Журнал Віктора Франкенштейна». Змінено оповідний акцент і наприкінці роману сучасного письменника – в кульмінації та розв'язці. Будучи неспроможним перетворити живу матерію в неживу, хоча за законами природи, на думку Акройдового героя, це мало бути б набагато простішим за те, чого він досяг, Франкенштейн опиняється у Хокстонському притулку для невиліковних душевнохворих. Це виявляється несподіванкою для читача, оскільки наштотує на думку, що усі попередні події теж були вигадкою божевільного, який страждаючи на роздвоєння особистості та прагнучи влади, сам вчиняв усі вбивства, які приписував Істоті. У заключному епізоді можна знайти алюзії на творчість представника неоромантизму Р. Стівенсона, зокрема, на роман «Доктор Джекіл і містер Хайд», стосовно ідеї про те, що творець і його творіння по своїй суті є двома проявами однієї і тієї ж особистості, які залежать від начала, яке бере верх в кожному випадку.

У «Журналі Віктора Франкенштейна» містяться також численні алюзії на світоглядну систему Х.Л. Боргеса на ідейно-тематичному та образному рівнях, які часто зустрічаються і в

інших романах письменника¹. В історії про Франкенштейна можна знайти алюзії на «Фрагмент апокрифічного євангелія» (виправдання злочинних діянь), «Молитва» (природа буття), «Відголос одного імені» (суть божественного і пізнання Бога) та інші. Дослідження літературних алюзій роману та їх нарративне вираження відкривають широкі можливості для подальших досліджень.

Література:

1. *Акройд 2010*: Акройд П. Журнал Виктора Франкенштейна: [роман] / Питер Акройд; пер с англ. А. Асланян. – М.: Астрель: Согрус, 2010. – 480 с.
2. *Дерріда 2001*: Дерріда Ж. Структура, знак і гра у дискурсі гуманітарних наук . Жак Дерріда // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред.. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – с. 617 – 632.
3. *Фрай 2001*: Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів / Нортроп Фрай // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред.. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – с. 142 – 170.
4. *Шеллі 1989*: Шеллі М. Франкенштейн, или Современный Прометей: Роман / Пер. с англ. З. Александровой; Худож. Ю. Боярский. – М.: Худож. Лит., 1989. – 255 с.
5. *Motion 2008*: Motion A. Frankenstein's frigging monster / Andrew Motion // The Guardian. – September 13, 2008. Режим доступу : <http://www.guardian.co.uk/books/2008/sep/13/peterackroyd.fiction>.
6. *Rafferty 2009*: Rafferty T. Raising the Dead / Terrence Rafferty // The New York Times. – November 1, 2009. Режим доступу : <http://www.nytimes.com/2009/11/01/books/review/Rafferty-t.html>.

Архетипний аналіз нарративної організації роману Питера Акройда «Журнал Виктора Франкенштейна».

В статті здійснена спроба проаналізувати систему архетипів як ключовий елемент нарративної організації роману сучасного англійського письменника Питера Акройда «Журнал Виктора Франкенштейна». Установлено алюзії на роман відомої англійської письменниці епохи романтизму Мери Шеллі «Франкенштейн, или Современный Прометей». Констатується, що інтерпретуючи біблейські теми і образи в світлі мировоззренчої системи романтизму, автор звертається до гострих проблем нинішнього, таких як відповідальність людини за його творіння в прагненні змінити світ.

Ключові слова: архетип, міф, творець, творіння, вогонь Прометея, біографічні факти, інтерпретація.

¹ Див. Петрусь О. Художнє втілення ідей Хорхе Луїса Боргеса в творчості Пітера Акройда // Вісник Львівського національного університету, серія «Іноземні мови». – Вип.18. – Львів ЛНУ ім. Івана Франка, 2011, с. 220 – 225.